तनूनपात् अग्निः यद्वा तनोति भोगानिति तनूः गौस्तस्या नपात् पौत्रं घृतम् गोः पयो जायते पयसश्चाज्यमिति घृतं तनूनपाद्वा" वेददी० निरुक्ते अस्य निरुक्तिर्दर्शिता यथा "तनूनपादाज्यं भवति नपादित्यनन्तरायाः प्रजाया नामधेयं भवति गौरत्र तनूरुच्यते तता अस्यां भोगास्तस्याः पयो जायते, पयस आज्यं जायते। अग्निरिति शाकपूणिरापोऽत्र तस्य उच्चन्ते तता अन्तरिक्षे, ताभ्य ओषधिवनस्पतयो जायन्त ओषधिवनस्पतिभ्य एष जायते। तस्यैषा भवति। "तनूनपात् पथ ऋतस्य यानान् मध्वाभमञ्जन्त्सदया सुजिह्व" निरु० ८।६। अन्यद्वेदस्थके ४प्रयाजभेदे च।

तनूनपाद्यागस्य वसिष्ठशुनकात्रिवभ्रुभरद्वाजन्यभिन्नानां प्रयाजेषु द्वितीयः वसिष्ठादीनां तु नराशंसो द्वितीय इति भेदः यथोक्तं आश्व०श्रौ० १।५।६ "प्रयाजैश्चरन्ति" "पञ्चैते भवन्ति" पञ्चवचनं नराशंसः तनूनपाद्वा इडस्तथायज्ञस्यापि पञ्चैव भवन्ति न षडेत्येवमर्थम्। एत इति वचनम् अत्र पठिता एवैते तनूनपाद्नराशंसयोरन्यतरेण सह पञ्च भवन्ति नापठितेन सहेत्येवमर्थम्" नारा०। वे यजामहे इत्युपक्रमे "समिधः अग्न आज्यस्य व्यन्तु२ वौश्वड्डिति वषट्कारः १५ सू०। "इति प्रथमः" १६ सू०। "त्वं प्रथमः प्रयाजः" नारा० "तनूनपादग्न आज्यस्येति वेत्विति द्वितीयोऽन्यत्र वसिष्ठशुनकात्रिवभ्रुभरद्वाजन्येभ्यः"। २१सू०। "नराशंसो अग्न आज्यस्य वेत्विति तेषाम्" २२। सू० "वसिष्ठादीनामयं द्वितीयः" नारा० "इडो अग्न आज्यस्य व्यन्त्विति तृतीयः"। २३ सू०। "सर्वेषामिति शेषः" नारा० "बर्हिरग्न आज्यस्य वेत्विति चतुर्थ आगूर्य पञ्चमे स्वाहाऽस्तं स्वाहाऽस्तमिति" २४सू० इत्यादि। वसिष्ठादिभिन्नानां समिद्यागतनूनपाद्यागः इडोयागः बर्हिर्यागः स्वाहाकारयाग इत्येते पञ्चैव प्रयाजा इत्यत्रधेयम्। वसिष्ठादीनां तनूनपात्स्थाने नराशंस इति भेदः। अतएव श्रुतौ "समिधो यजति तनूनपातं यजति इडो यजति बर्हिर्यजति स्वाहाकारं यजतीत्येव पञ्च पठिताः वसिष्ठादिभिन्नपरतया व्यवस्थायाः। "बभार वाग्भिर्गुणी कृतं तनूस्तनूनपाद् धूमवितानमाधिजाः" माघः। "तनूं न पातयति जाठररूपेण धारयतीति" मल्लि०।

तनूनप्तृ न पातयति नप्ता ऋ०। वायौ तनोति तनूः परमात्मा आकाशस्तस्य पुत्रो वायुस्तस्य नप्ता पौत्रः वायुहि आत्मजाताकाशजातत्वात् ब्रह्मपौत्रः "तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूत, आकाशाद्वायुः" इति श्रुतेस्तस्य तथात्वम्। "तनूनप्तुरेव शाकरस्येति यो वा अयं पवत एष तनूनपाच्छाकरः सोऽयं प्रजानामुपद्रष्टा प्रविष्टस्तावियौ प्राणोदानौ" शत० बा० २।४।२।५ "तस्या देहस्य नपातयिता रक्षको देवस्तनूनप्ता अथवा सर्वतनूरात्मा प्रजापतिः तस्याकाशः पुत्रः तत्पुत्रो वायुरिति तनूनप्ता वायुः स च शाकरः शक्तः सर्वं कर्तुम्" । भा०

तनूपा पु० तनूं पाति पा-किप्। ६त०। जठराग्नौ जठरानले "तनूपा अग्नेऽसि तन्वं मे पाहि" यजु० २।१७ जठरानलेन भुक्ताद्ये जीर्णे रसवीर्यादिपाके सति देहपालनं भवतीति तस्य तथात्वम्। तन्वमिति छान्दसः प्रयोगः। २देहपालकमात्रे च "असन्न उग्रोऽविता तनूपाः" ऋ० ४।१६।२० "तनूपाः इन्द्रः" भा०

तनूरुह न० तनौ रोहति रुह-क। १लोमनि २पक्षिणां पक्षे च मेदि०। "तनुसुत्फुल्लतनूरुहीलतामिति" नैषधम्। ३पुत्रे ४गरुति ५लोमनि च पु० हेमच०। "वृक्कुटस्तनु तनूरुहाकुलिः" ह० स० ६२ अ०। "तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सम्प्रहृष्टतनूरुहः" भा० आ० १००अ०। "वलाहकाञ्जननिभं वराहकतनूरुहम्" हरिवं० ४२ अ०।

तनूर्ज पु० मनुभेदोत्तमपुत्रे नृपभेदे। "औत्तमेयान् महाराज! दश पुत्रान् मनोरमान्। इष ऊर्जस्तनूर्जश्च मधुर्माधव एव च" हरिवं०७अ०।

तनूहविस् न० वैदिकेषु तनूरूपेषु हविःषु। "द्वादशाहान्ते तनूहवींषि निर्वपति" कात्या० श्रौ० ४।१०।७। "तनूहवींषि अग्नये पवमानायेत्यादीनि निर्वपति" कर्कः तानि च "अग्नये पवमानाय प्रथमा" ८ सू० "अग्नये पावकायाग्नये शुचये च द्वितीया" ९ सू० "अदित्यै चरुस्तृतीया" १०। इत्युक्तानि

तन्च गतौ भ्वा० पर० सक० सेट्। तञ्चति अतञ्चीत्। ततञ्च ततचतुः तक्षः। तच्यते। उदित्। तञ्चित्वा तक्त्वा।

तन्च सङ्कोचे रुधा० पर० सक० सेट्। पाणिनीयगणे अनुज साहचर्यादयं वेड्वेव वोपदेवगणे उदित्करणं प्रामादिकम् किन्तु अदिदेव। तनक्ति अतञ्चीत् अताङ्क्षीत्। ततञ्च। "तनक्ति व्योम विस्तृतम्" भट्टिः।

आ+आतञ्चनमन्त्रोक्तार्थेषु (दम्बलदेवोया) "इन्द्रस्य त्वा भागं सोमेनातनच्मि" यजु० १।४। "उद्वा आतनक्ति प्राणघनमेवेन्द्रस्य लेति" कात्या० श्रौ० ४।२।२१ "तां दुग्धस्यालोडस्त-